

NEKOLIKO NAPOMENA O KULTURNOJ EKOLOGIJI

SNJEŽANA ČOLIĆ

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu

U radu se razmatraju osnovna obilježja kulturne ekologije, kao i neki metodološki problemi koji se javljaju u okviru ovog pristupa. Pokušavaju se naznačiti teškoće koje se javljaju pri upotrebi osnovnih pojmova kao što su okolina i adaptacija u kontekstu objašnjenja. Ono što se zapravo pokušalo pokazati je nemogućnost preciziranja bilo kojeg od operativnih koncepata (adaptacija, okolina, sistem) koji su involvirani u kulturno-ekološki pristup. Adaptacija je proces koji se odnosi na kulturne sisteme i njihove okoline. Između kulture i okoline postoji reciprocitet odnošenja. Međutim, s tehnološkim napretkom dinamički faktor u ravnoteži kultura-okolina, sve više postaje kultura, a ne okolina per se. Na taj način, ako sama okolina pretežno postane produkt kulture, pokušaji da se kultura objasni pomoću okoline postaju tautologijski.

Najopćenitije uzevši kulturna ekologija implicira proučavanje prilagođenosti (adaptacije) i odnosa kulture prema prirodnoj sredini. Ona polazi od one koncepcije čovjeka prema kojoj je on produkt biološke evolucije, ali u potpunosti jedinstven produkt — jedinstven zbog načina odnošenja prema svojoj okolini, koji se bitno razlikuje od načina svih drugih vrsta. U skladu s ovim jedan od inauguratora kulturne ekologije Julian Steward naglašava da je problem objašnjenja čovjekovog kulturnog ponašanja drugačiji nego problem objašnjenja njegove biološke evolucije. Kulturni obrasci nisu izvedeni genetski, i stoga se ne mogu analizirati na isti način kao i organska obilježja. Stoga on kulturnu ekologiju koristi kao metodološko sredstvo pri utvrđivanju stupnja prilagođavanja kulture sredine i načina na koji ono može dovesti do promjene. Samim tim, kulturna ekologija predstavlja i heurističko sredstvo za razumijevanje djelovanja sredine na kulturu i obratno.¹

Mnoge vrste se djelomično adaptiraju na svoju okolinu kroz proces intraspecifičkog i nekumulativnog učenja, tako da njihova adaptacija na okolinu pretežno ovisi o procesu promjena u njihovom genetskom ustrojstvu i

¹ Julian Steward: Teorija kulturne promene, Bigz, Beograd, 1981/str. 56, 74 i dalje

mehanizmima prirodne selekcije. Dakle, na ovoj infrahumanoj² razini adaptaciji karakterizira manje-više pasivni odgovor danih vrsta na ekosistem čiji su dio. S druge strane, čovjek adaptirajući se na svoju okolinu ne prolazi kroz općenite genetske promjene i odgovara »aktivnom« ulogom na svoju okolinu. Drugim riječima, dok se svi infrahumani životni oblici adaptiraju na svoje okoline na spomenuti način, čovjek sve više modificira i adaptira svoju okolinu za sebe. Sredstvo pomoću kojega to radi je kultura. Ona predstavlja primarni mehanizam preko kojeg čovjek počinje s adaptacijom, a završava kontroliranjem svoje okoline. Na taj način kulturna ekologija, za razliku od opće ekologije, ne bavi se jednostavno interakcijom životnih oblika u pojedinom ekosistemu, već načinom na koji čovjek pomoću kulture manipulira i oblikuje sam ekosistem.

Kulturna ekologija bavi se adaptacijom na dvije razine: prvo s obzirom na način kojim se kulturni sistemi adaptiraju na njihovu cjelokupnu okolinu, i drugo, s obzirom na način na koji se institucije dane kulture prilagođavaju jedna prema drugoj. Kulturni ekolozi tvrde da istraživanjem ovih adaptacionih procesa ubrzo uviđamo kako se javljaju, održavaju i transformiraju različite kulturne konfiguracije.

Nesumnjivo, čovjekova kontrola nad njegovom okolinom enormno se povećala od paleolitskog doba. Ovo povećanje kontrole uglavnom se može dovesti u vezu s napretkom u znanju i tehnološkim sredstvima kojima čovjek raspolaže. Zbog toga se naglašava uloga tehnoloških i ekonomskih faktora u adaptivnim procesima. Istovremeno se smatra da ovi faktori nisu jedine varijable koje djeluju u kulturnoj adaptaciji. Tako npr. Eric Wolf pokazuje kako određena ideološka, psihološka i društvena obilježja »zatvorene korporativne seoske zajednice« (»kult siromaštva«, »defenzivna neobrazovanost«, »institucionalna zavisnost«) služe u održanju tradicionalne adaptacije zajednice.³

Iz prethodne diskusije proizlazi da su dva centralna koncepta kulturne ekologije okolina i adaptacija. U upotrebi ovih pojmova postoji izvjesna dvosmislenost, kao i teškoće u operacionalnoj primjeni. Pokušat ćemo naznačiti neke probleme koji se javljaju pri upotrebi ovih pojmova u kontekstu objašnjenja.

Koncept okoline

U popularnoj upotrebi, riječ okolina općenito se izjednačava s obilježjima prirodnog prebivališta: klimom, florom i faunom, tлом, oborinama i sl. Postoji tradicija u zapadnom intelektualnom mišljenju koja pokušava kulturne varijacije direktno dovesti u vezu s razlikama u obilježjima prirodnog prebivališta (natural habitat). Međutim većina suvremenih kulturnih ekologa odbila bi svaku takvu mehaničku upotrebu faktora okoline za objašnjenje različitosti kulturnih uređenja.

² Izraz »infrahuman« označava ona bića i vrste koji se nalaze ispod čovjeka na evolucijskoj ljestvici. — Webster's New World Dictionary, William Collins Publishers, Inc. 1979, str. 723

³ Eric R. Wolf: »Types of Latin American Peasantry: A Preliminary Discussion«, American Anthropologist 57 (1955), str. 452

Reagirajući protiv ovakvog simplicističkog determinizma okoline, neki kulturni ekolozi prihvaćaju poziciju »mogućnosti okoline« (environmental possibilism). Prema ovom gledištu obilježja prirodnog prebivališta promatraju se kroz promjenljive, a ne određene uloge. Ova formulacija implicira neizbježni element cirkulacije: okolina — kultura, ili kultura — okolina. Interakcija između prirodnog prebivališta i kulturnog sistema neminovno uključuje dijalektičko uzajamno djelovanje elemenata, modernom terminologijom rečeno »feedback« ili »recipročnu uzročnost«.

Za kulturnu ekologiju upravo je karakteristično ovo naglašavanje distinkcije između habitata kao danog i habitata kao modificiranog i utiliziranog od strane čovjeka. Zbog toga, procjenjujući interakciju između varijabli okoline s jedne strane i kulture s druge, većina kulturnih ekologa pripisat će veću kauzalnu težinu faktorima kulture, budući da čovjek sve više prirodni habitat transformira u kulturalnu sredinu. Međutim, čak i onda ako cirkularnost kulturno-ekološke orijentacije ne može nikad biti nadvladana, moderni kulturni sistemi dosegli su točku gdje mogu (što ne znači da budu) uspješno svladati i kompenzirati svaki nedostatak ili ograničenje okoline. U vezi s ovim Steward napominje da je ekološki pristup manje primjenjiv na složena, nego na tzv. primitivna društva, jer je društvo s razvijenom tehnologijom slobodnije od ograničenja okoline, te zbog toga raspolaže širim opsegom mogućnosti. Na taj način uvjeti koji ograničavaju kulturnu formu postupno se pomiču s prirodne sredine/okoline na sam društveno-politički sistem. Isto tako, složeni sistemi se kvalitativno razlikuju od jednostavnih i zbog toga što različiti stupnjevi složenosti podrazumijevaju i različite forme integracije i prilagođavanja.⁴

Jedno od osnovnih načela kulturne ekologije je distinkcija između okoline *per se* i djelotvorne okoline (effective environment). Pod pojmom djelotvorne okoline misli se na konceptualiziranu, utiliziranu i oblikovanu okolinu od strane čovjeka. Neki antropolozi smatraju da je način na koji kulture utiliziraju svoju okolinu zapravo funkcija način na koji one opažaju (shvaćaju) i konceptualiziraju tu okolinu. Zbog toga oni imaju fenomenološki ili kognitivni pogled na kulturnu ekologiju. Tako npr. Edmund Leach piše: »okolina nije prirodna stvar; ona predstavlja niz uzajamnih opažanja i produkt je kulture... Što je okolina, ne može se objektivno ustanoviti; ona je stvar percepcije. Odnos između društva i njegove okoline može se razumjeti samo onda kada uvidimo kako je okolina organizirana pomoću verbalnih kategorija onih koji je koriste«.⁵

Postoji, naravno, snažan stupanj uvjerljivosti u ovom Leachovom stajalištu. Opažanje okoline, kao i opažanje stvarnosti, posredovano je kulturalno određenim konceptualnim kategorijama. Tako, npr. istraživanje kako kultura kategorizira i konceptualizira svoju okolinu reći će nam nešto i o njenoj taksonomskoj klasifikaciji prirode. Ono nam čak može nešto reći i o tome što njeni članovi pokušavaju postići s obzirom na njihovu okolinu. Ono što će odista postići ovisit će ne samo o načinu na koji je okolina organizirana pomoću verbalnih kategorija onih koji ih upotrebljavaju, već također i o objektivnim karakteristikama okoline i o znanju i tehnikama koje ljudi posjeduju

⁴ J. Steward, *Ibid.* str. 64 i dalje

⁵ Edmund R. Leach: »Culture and Social Cohesion: An Anthropologist View«, u *Science and Culture*, ed. Gerald Holton / Boston: Houghton Mifflin, 1965/str. 25, 37—38

i upotrebljavaju u borbi s tim objektivnim karakteristikama. Zbog toga se mnogi kulturni ekolozi protive prihvaćanju u potpunosti kognitivnog, fenomenalističkog pristupa okolini.

Povjesničar prirode Marston Bates predlaže trostruki pristup okolini⁶ koji uključuje: operacionalnu okolinu («zbroj fenomena koji direktno djeluju na organizam»); potencijalnu okolinu («zbroj fenomena koji mogu zamišljeno djelovati na organizam») i opazajnu/perceptivnu okolinu, koja očito korespondira s Leachovom »perceptivnom« okolinom, koja se odnosi na ljudske društva. Pojam operacionalne okoline upotrebljavan od strane kulturnih ekologa, uvelike je kulturna okolina u dvostrukom smislu. On je kulturna okolina, prvo, zbog toga, jer je produkt kulturnog posredovanja i, drugo, zbog značaja adaptacije bilo kojeg ljudskog društva i njihove adaptacije drugim kulturnim sistemima, koji u jednoj li drugoj formi djeluju na njega. Svaki kulturni sistem uspostavlja ravnotežu između adaptacije na njegovu »fizičku« okolinu, s jedne, i na njegovu »sociokulturnu« okolinu, s druge strane. Tako, npr. često se kao ključ razumijevanja nekih organizacionih principa kulture, ili prava promjene u okviru nje same, uzima promatranje njenih vanjskih odnosa, npr. njena interakcija s drugim kulturama. Promatramo li kulturne obrasce koji se mijenjaju u mnogim dijelovima »razvijenog svijeta«, uvjerit ćemo se u točnost ove tvrdnje.

Definiranje granica sistema — bilo kojeg sistema — nije jednostavna stvar. Tako npr. Hall i Fagen naglašavaju da sistem i okolina mogu biti definirani na isti način.⁷ Unatoč ovim teškoćama koje navode ovi autori u razlikovanju sistema od okoline, inženjeri su npr. postigli značajan uspjeh u definiranju ograničenja sistema kojima se oni bave. Međutim, definiranje ograničenja sistema u antropologiji (ili bilo kojoj društvenoj znanosti) mnogo je kompleksnije. Dok inženjeri i prirodnjaci mogu općenito ograničiti svoje sisteme u laboratoriju ili u drugim uporedno kontroliranim situacijama i na taj način mogu odrediti ili kontrolirati varijable relevantne za problem, s druge strane antropolozi moraju tražiti logičku zatvorenost sistema kojim se bave kroz građenje modela, ili kreiranje strukturalnih tipova, ili komparaciju sistema kroz i među tim tipovima. Sistemi kojima se oni bave prije su prirodni nego umjetni sistemi. Oni su zato veoma otvoreni, i mnogobrojne varijable koje mogu biti relevantne za djelovanje pojedine institucije ili kulturnog sistema izvan su kontrole antropologa.

Unatoč nejasnoćama i teškoćama koje smo naveli, a koje se odnose na koncepte sistema i okoline, ovi koncepti su nužni za antropologa, jer mu pomažu u orijentaciji, njegovog mišljenja i istraživanja. Ali kad ih upotrebljava uvijek mora biti svjestan njihovog nedostatka s obzirom na operacionalnu preciznost. U vezi s tim uputno je navesti metodološki savjet Devonsa i Gluckmana, koji predstavlja koristan pristup s obzirom na problem ograničenja sistema i okoline.⁸ Oni sugeriraju da sistem i okolina moraju biti konceptu-

⁶ Vidi: Marston Bates, »Ecology and Evolution«, u *Evolution After Darwin*, Vol. 1, *The Evolution of Life*, ed. Sol Tax/Chicago: University of Chicago Press, 1960, str. 554.

⁷ Oni pišu: »Za dati sistem okolina je niz svih objekata i promjena, čija obilježja pogodaju kako sistem, tako i one objekte čija obilježja se mijenjaju ponašanjem sistema«, A.D. Hall & K.E. Fagen: »Definition of System« u *Modern Systems Research for the Behavioral Scientist*, ed. Walter Buckley (Chicago: Aldine, 1968), str. 83.

⁸ Ely Devons & Max Gluckman, »Conclusion: Modes and Consequences of Limiting a Field of Study« u: *Closed Systems and Open Minds*, ed. Max Gluckman (Chicago: Aldine, 1964) str. 158—261.

alizirani na *ad hoc* način tj. da moraju biti ograničeni u odnosu na zahtjeve pojedinog problema kojim se antropolog bavi. Nadalje, antropolog uvijek mora biti spreman u toku svoga rada redefinirati svoj sistem i ponovo odrediti njegove granice.

Koncept adaptacije

Adaptacija je proces koji se odnosi na kulturne sisteme i njihove okoline. Podsjetimo se da pojam cirkularnosti koji je sadržan u kulturno-ekološkoj orijentaciji implicira reciprocitet ili »feed-back« između kulture i okoline, ali reći da kultura i okoline međusobno djeluju unutar pojedinog sistema ne znači da su uzročni utjecaji jednaki u oba smjera. Također je važno naglasiti da s tehnološkim napretkom dinamički faktor u ravnoteži kultura-okolina, sve više postaje kultura a ne okolina per se. Prema tome, tako dugo dok se većina kulturnih ekologa ograničava na opis recipročnog djelovanja između kulture i okoline neće se pojaviti ozbiljni logički problemi. Međutim, kada se pomaknu od deskripcije i primjene kulturno-ekološkog pristupa kao metodologije prema njegovoj upotrebi u svrhu pobližeg određenja varijabli ili okvirnih teorija i objašnjenja, tada će se pojaviti i određeni logički problemi.

Ako sama okolina postane pretežno produkt kulture, pokušaji da se kultura objasni pomoću okoline postaju tautologijski. Ista vrsta cirkularnosti i isti logički problemi javljaju se kada kulturni ekolozi upotrebljavaju koncept adaptacije kao eksplanatorno sredstvo.

Leslie White sugerira da se adaptivna djelotvornost kulture može mjeriti njenom termodinamičkom sposobnošću, tj. količinom energije koju iskorištava per capita godišnje i stavlja u pogon.⁹ Drugi antropolozi su pokušali definirati adaptibilnost s pomoću veće kompleksnosti strukture, tj. adaptiranja kultura uključivat će više struktura koje će biti diferenciranije, funkcionalnije, specijaliziranije i više integrirane. Međutim, da li će se te mjere adaptacije moći primijeniti i učiniti djelotvornim u kontekstu empirijskih istraživanja još uvijek je veoma sporna stvar u antropologiji. Unatoč ovim logičkim poteškoćama povezanim s upotrebom koncepta adaptacije, antropolozi ne mogu raditi bez njega. Poput izraza okolina, to je jedan od najplodnijih metodoloških koncepata u cijeloj antropologiji. Bez koncepata okoline i adaptacije, konceptualno oruđe antropologije bilo bi znatno osiromašeno. Ono što Bates piše o konceptu okoline može se primijeniti i na koncept adaptacije: »Ideja okoline čini se očitom: ona obuhvaća pozadinu nekog organizma; ona je ukupnost sila koje djeluju na organizam izvana, i u suprotnosti su sa unutrašnjim snagama koje proizlaze iz prirode samog organizma. Čim počnemo raditi s ovim kontrastom između izvana i iznutra uskoro dolazimo u teškoće. Na taj način koncept okoline stalni je izvor poteškoća, ali ne znam način kako izaći na kraj bez njega. Treba ga nastaviti upotrebljavati, pouzdano, ali prilično oprezno, svjesni opasnosti. Želimo li izbjeća nejasnoće i varljive riječi, cjelokupni verbalni diskurs bi prestao. Matematičare i neke logičare ovo bi činilo sretnim, ali teško bi bilo nama ostalima«.¹⁰

⁹ L. White — Nauka o kulturi, Kultura, 1970, Beograd, str. 330 i dalje

¹⁰ M. Bates, Ibid. str. 552—553.

Ono što smo ovdje pokušali pokazati zapravo je nemogućnost preciziranja bilo kojeg od operativnih koncepata (okolina, adaptacija, sistem) koji su involvirani u kulturno-ekološki pristup. Nepreciznosti, prirodno, vode do određenih logičkih teškoća. Naglašavanjem nekih od ovih teškoća, nije nam bila namjera da dovedmo u pitanje metodološku korisnost pristupa, već da upozorimo na oprez. Isto tako, možemo reći da su ove logičke konceptualne teškoće često zanemarene u diskusijama unutar kulturne ekologije.

Kulturna ekologija spada među sugestivne i polodonosne orijentacije u antropologiji. Ovaj pristup nam pruža pogled na čovjeka kao vrstu koja se poput drugih životinjskih vrsta sukobljava s imperativima adaptacije i iskorištavanja okoline. Međutim, nikada ne smijemo izgubiti iz vida činjenicu da se čovjek primarno adaptira kroz mehanizam svoje kulture i da je kao posljedica toga, njegov oblik adaptacije jedinstven.

LITERATURA

1. BATES, Marston, Ecology and Evolution, in Evolution After Darwin, Vol. 1, **The Evolution of Life**, ed. Sol Tax, University of Chicago Press, Chicago 1960.
2. DEVONS, Ely i GLUCKMAN, Max, Conclusions: Modes and Consequences of Limiting a Field of Study, in **Closed Systems and open Minds**, ed. Max Gluckman, Aldine, Chicago 1964.
3. HALL, A.D. i FAGEN, K.E., Definition of System, in **Modern Systems Research for the Behavioral Scientist**, ed. Walter Buckley, Aldine, Chicago 1968.
4. LEACH, Edmund R., Culture and Social Cohesion: An Anthropologist View, in **Science and Culture**, ed. Gerald Holton, Houghton Mifflin, Boston 1965.
5. STEWARD, Julian, **Teorija kulturne promene**, Bigz, Beograd 1981.
6. WHITE, Leslie, **Nauka o kulturi**, Kultura, Beograd 1970.
7. WOLF, Eric, R., Types of Latin American Peasantry: A preliminary Discussion, **American Anthropologist**, 57 (1955).

SOME OBSERVATIONS CONCERNING CULTURAL ECOLOGY

SNJEŽANA ČOLIĆ

**Institute for Social Research of the University of
Zagreb**

The article deals with the main features of cultural ecology as well as with some methodological issues arising within the framework of this approach. The author is trying to point out the difficulties appearing in connection with the usage of the principle concepts such as environment and adaptation in the explanatory sense. She wishes to demonstrate the impossibility to specify any one of the operational concepts (adaptation, environment, system) involved in the cultural-ecological approach. Adaptation is the process referring to cultural systems and their environments. Culture and environment partake in a reciprocal relationship. However, along with the technological development, the dynamic factor in the equipoise culture-environment has been all the time becoming more culture and less environment **per se**. Therefore, if the environment itself becomes predominantly the product of culture, the attempts to define culture in terms of environment may prove tautological.

(na engleski prevela Sanja **Vrhovec-Vučemilović**)